

UO'K: 1(091)

Inoyat ESHPULATOV,

Chirchiq oliy tank qo'mondonlik muhandislik bilim yurti katta ilmiy xodimi, PhD

E-mail: i.eshpulatov@mail.ru

Falsafa fan doktori (DSc) D.Qodirov taqrizi ostida

THE LIFE OF FAKHRIDIN AL-RAZI, HIS PATRONS, AND HIS SCHOLARLY AND POLITICAL CONNECTIONS

Annotation

Fakhrdin al-Razi (1149–1209) was a prominent representative of the theological–philosophical school and made a significant contribution to its development and advancement. The thinker expressed his philosophical and scholarly ideas in such works as *Mabāḥith al-Mashriqiyya*, *Muḥaṣṣal Afkār al-Mutaqaddimīn wa al-Muta'akhhirīn min al-'Ulamā' wa al-Ḥukamā'* wa al-Mutakallimīn, *Risālat al-Kamāliyya fi al-Ḥaqā'iq al-Ilāhiyya*, *Maṭālib al-Ālfiya*, *Maṭālib al-Uṣūl*, as well as *Asrār al-Tanzil*, *Kitāb al-Arba'īn fi Uṣūl al-Dīn*, *Barāhīn dar 'Ilm al-Kalām*, *Mafāṭīh al-Ghayb*, *Jāmi' al-'Ulūm*, and others. Fakhr al-Din al-Razi was a follower of the philosophical orientation of Muhammad al-Ghazali and directed his theory in opposition to the Peripatetic (Mashsha'iyyūn) philosophers. In the history of Islamic thought, al-Razi is regarded as the first and most influential figure of the second classical period, during which the works and ideas preceding al-Ghazali underwent significant intellectual and conceptual transformations. Capable of producing works in many fields - especially theology and philosophy - al-Razi, in particular, identified the defining characteristics of the universal sciences and, for his reform of theology, was honored with the title al-Imam. Based on the object of the research, this article seeks to provide information about the thinker's life path, his patrons, and his scholarly and political connections.

Key words: Qur'an, fiqh, uṣūl al-fiqh, kalām, philosophy, Aristotle, al-Farabi, Ibn Sina, Imam al-Ghazali.

ЖИЗНЬ ФАХРИДИНА РАЗИ, ЕГО ПОКРОВИТЕЛИ И НАУЧНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ СВЯЗИ.

Аннотация

Этот мыслитель является первой и наиболее влиятельной фигурой в истории исламской мысли второго классического периода, когда произведения и идеи, предшествовавшие Газали, претерпели изменения в содержании и направленности. Рази, сумевший создать труды во многих областях, особенно в теологии и философии, определил определяющие характеристики универсальных наук и был удостоен звания «аль-имам» за реформирование теологии. Исходя из объекта исследования, данная статья пытается предоставить информацию о жизненном пути мыслителя, его покровителях, а также научных и политических связях.

Ключевые слова: Коран, юриспруденция, метод юриспруденции, калам, философия, Аристотель, Фараби, Ибн Сина, Имам Газали.

FAXRIDIN ROZIYNING HAYOTI, HOMIYLARI VA ILMIY-SIYOSIY ALOQALARI

Annotatsiya

Faxriddin Roziy (1149-1209) ilohiyot falsafiy maktabining mashhur namoyandasi bo'lib, bu maktabning rivoji va taraqqiy etishiga katta hissa qo'shgan. Mutafakkir o'zining falsafiy va ilmiy g'oyalarini "Maboihis-ul-mashriqiyya", "Muhassalu-afkar il-mutaqaddimiyn val mutaahirin min al-ulamo val hukamo val mutakallimin", "Risolat-ul-kamoliya fil haqiqi il-ilahiyya", "Matalib-ol-as", "Matalib-o's-" kabi asarlarida ifodalagan. "Asror-ut-tanzil", "Kitob-ul-arbain fiusul-id-din", "Barahin dar ilmi kalom", "Mafatih-ul-g'ayb", "Jomi'-ul-ulum" va boshqalar. Faxriddin Roziy Muhammad G'azzoliy falsafiy yo'nalishi izdoshi bo'lib, o'z nazariyasini mashshoiyyun faylasuflariga qarama-qarshi yo'naltirgan. Mutafakkir islom tafakkuri tarixida G'azzoliyigacha bo'lgan asar va g'oyalar tafakkur va mazmun jihatdan o'zgarishlarga uchragan ikkinchi klassik davrning birinchi va eng ta'sirchan shaxsidir. Ko'p sohalarda, xususan, ilohiyot va falsafada asarlar yaratishga qodir bo'lgan Roziy, ayniqsa, umuminsoniy fanlarning belgilovchi xususiyatlarini aniqlab berdi va ilohiyotni isloh qilgani uchun "al-imom" unvoniga sazovor bo'ldi. Tadqiqot ob'yektidan kelib chiqqan holda ushbu maqolamizda mutafakkir hayot yo'li, homiylari va ilmiy-siyosiy aloqalari haqida ma'lumot berishga harakat qilindi.

Kalit so'zlar: Qur'on, fiqh, usuli fiqh, kalom, falsafa, Aristotel, Forobiy, Ibn Sino, Imom G'azzoliy.

Kirish. Jahon xalqlarining ma'naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirishda Sharq falsafiy donishmandlik an'analari alohida ahamiyat kasb etadi. Sharq mutafakkirlarining gumanistik mohiyatga ega merosi bugungi madaniy jarayonlarni uyg'unlashtirish, umuminsoniy qadriyatlarini asrab qolish uchun nazariy ahamiyatga ega bo'lib, barcha xalqlarning ma'naviy-axloqiy, diniy-irfoniy, ilmiy jihatdan rivojlanishida imkoniyat yaratadi. Shu jihatdan olganda, globallashuv jarayoni xos bo'lgan axloqiy buzilishlar kuchayib borayotgan bir davrda aholi, ayniqsa yoshlarni "ma'naviy qashshoqlik" va "axloqiy tanazzul" kabi illatlardan himoya qilishda Faxriddin Roziy ilmiy merosidan samarali

foydalanish o'ziga xos g'oyaviy, ma'naviy-ma'rifiy, falsafiy-tarixiy ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. ilmiy tadqiqot mavzusi bo'yicha taniqli o'zbek olimlar M.Qodirov Q.B. Shodmonov, G.N.Navro'zova, X.Y.Salomova, B.B.Namozov, F.D.Muzaffarov, O.T.Sharipova, X.Raxmatova, G.S.Yunusova, A.A.Boltayev, M.D.Pardayeva, D.X.Qodirovlar hamda xorij olimlaridan R. Arnaldez, P Kraus, J. Jacques, Bosworth, C. Edmundlar shug'ullanishgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolani tayyorlashda tarixiylik va mantiqiylik, analiz va sintez, qiyosiy tahlil,

tizimli va funksional yondashuv, dialektik va sinergetik tahlil, germeneytika kabi ilmiy bilish usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Faxriddin Roziy Sharq olamida islom ilmlari va falsafasiga yangi yo'nalish berdi. Roziy klassik davrdagi deyarli barcha diniy va falsafiy fanlar, xususan, ilohiyot va falsafaga oid asarlari tufayli keyingi davrda umuminsoniy fanlarning kesishish va bo'linish nuqtalarini tushunishda o'ziga xos o'rin tutadi. U Buxoro va Samarqandda Nuriddin as-Sabuniy (vafoti 580/1184) kabi moturidiy-hanafiy ulamolari bilan, Zamaxshariy (vafoti 538/1144) va Xorazmdagi mo'taziliy-hanafiy shogirdlari bilan fiqh va ilohiy masalalarda bahslashgan. Rayda Mahmud ibn Hasan al-Himmisiy (vafoti 585/1189) kabi shia-o'n ikki olimlari bilan imomlik masalasida bahslashdi. Hanbaliylar bilan kurashi natijasida unga tuhmat qilinib, o'g'li va xotinini katta gunohlarda ayblab, uning ta'limotiga ergashgan shia-botiniy alamut tarafdorlari tomonidan tahdid qilingan. Roziy Abul-Barakot al-Bag'dodiyning tanqidiy falsafiy an'anasini Suhayl ibn Aziz al-Mustavfiy orqali o'tgan tafakkur zanjiri orqali meros qilib olgan bo'lishi mumkin va u al-Mabohisni unga bag'ishlagan. Roziy Ibn Sino asarlarini o'qitish an'analari ham singib ketgan. Chunki u bu an'ananing asos matni "Al-Ishorat va t-tanbihot"ni o'qib chiqib, uni batafsil yod olgan va Qutbiddin al-Misriy (vafoti 618/1221) kabi shogirdlariga o'qib bergan edi. Ibn Gaylon (vaf. 590/1194) kabi olimlar, keyinchalik u Movaronunahrda munozara qilgan va ularning shogirdlariga saboq berish orqali falsafiy ta'limning bir qismiga aylangan. Roziy Athiriddin al-Abhoriy (vaf. 663/1265), Najmiddin al-Kotibiy (vafoti 675/17-17) kabi Ibn Sinoiy mutafakkirlar ta'limotining a'zosi bo'lgan. 672/1274). Qolaversa, Roziy Ibn Sinoning tabobat haqidagi tushunchalarini talqin qilishda markaziy o'rin tutgan. Fikriy an'analarning chorrahasida joylashgan mavqeidan tashqari, Roziyning ko'plab va keng tarqalgan asarlari, ilmiy munozaralari, notiqlik san'atini namoyish etuvchi ma'ruzalari, o'z kuzatishlari bilan o'rtoqlashgan sayohatlari, mazhabi va e'tiqodidan qat'i nazar, yuzlab izdoshlar bilan ma'ruzalar o'qishi, shogirdlari butun islom olamiga tarqaldi, siyosiy aloqalarini yanada mustahkamladi. Roziy davri ijtimoiy, siyosiy va tabiiy hodisalar jihatidan ham notinch davr edi. Roziy ilohiyot olimlari va faylasuflar o'rtasidagi fikriy kelishmovchiliklar ijtimoiy asosga ega bo'lgan, Abbosiylar xalifaligi o'z kuchini yo'qotayotgan, salibchilar hujumlari va shia-botiniylik tendensiyalarining siyosiy hukmronligi davom etayotgan, mahalliy sulolalar hukmronlik uchun kurashayotgan bir davrda edi. Shuningdek, u qurg'ochilik, ocharchilik kabi tabiiy va ijtimoiy inqirozlar, turli shaharlarda mazhablararo urushlar va ijtimoiy qo'zg'olonlar bilan ajralib turadigan davrda yashagan. Bu fikriy, ijtimoiy va siyosiy tarqoqlik Roziyni fikriy an'analari o'rtasida fikriy birlik o'rnatishga va ummatni markaziy hokimiyat kuchi atrofida birlashtirishga intilishiga olib keldi. Roziy asarlari va tafakkurini alohida bosqichlarga ajratuvchi aqliy xronologiya takliflari mavjud: peripatologik, ma'naviy, platonik, ma'rifiy davr, klassik ash'ariylik davrlari. Uning intellektual o'zgarishlari shunchalik keskin bo'lganligi haqidagi da'volarni asoslash uchun tadqiqotlar hali o'tkazilmagan. Roziy hayotining xronologiyasiga e'tibor qaratib, uning aqliy o'zgarishlarini, agar mavjud bo'lsa, uning keyingi tafakkurdagi markaziy mavqeidan kelib chiqib, tushunish imkonini beradigan ushbu maqolada Roziy hayotini uchta asosiy davrga ajratish mumkin: talabalik davri, sayohatlari, homiylik qilgan siyosiy hokimiyatlar va ular bilan munosabatlari va asarlarining umumiy yo'nalishi. Roziy o'zining ilk yillarida sunniylik siyosatini qo'llab-quvvatlagan Iroq saljuqiylari homiyligida ta'lim oldi va Xuroson amirliklari hukmronligi davrida ilk asarlarini yaratdi. Roziyning o'rta yillari sayohatlar va yangi homiylik izlash bilan davom etdi va bu davrda u Xorazmshohlar homiyligida

bo'ldi. Uning so'nggi yillari G'uriylar homiyligida va yana Xorazmshohlar davrida qizg'in ilmiy faoliyat bilan o'tdi.

Roziy 544-yilning 25-ramazonida (1150-yil 25-yanvar) Eron poytaxti Tehron yaqinidagi Ray shahrida tug'ilgan. To'liq ismi Abu Abdulloh Muhammad ibn Umar ibn Husayn ibn Hasan ibn Ali Taymiy al-Bakri at-Tabaristoniy ar-Rozi al-Makkiy. Ismidan ko'rinish turibdiki, Roziy asli Makka va Quraysh oilasidan bo'lib, Tabariston orqali Rayga kelgan, Abu Bakr avlodidan bo'lgan Taym qabilasidan bo'lgan. Roziy ta'limni juda erta boshlagan. "Al-Hayulo vasurat" risolasida o'n yoshidan boshlab falsafiy qarashlarni o'rganganini ta'kidlaganiga ko'ra, o'sha yoshida asosiy diniy ta'limni tutgan. U dastlab otasi Ziyoddin Umdan ta'lim oldi. Uning otasi Nishopurda Imom al-Haramayn al-Juvayniyning shogirdi Abu al-Qosim al-Ansoriy (vafoti 512/1118) qo'l ostida fiqh bo'yicha "al-G'unya" nomli asar yozgan, shuningdek, "al-Irshod"ni sharhlagan edi. U Juvayniyning shogirdi Muhyissunna al-Bag'aviy (vafoti 516/1122) qo'lida o'rta ilmlarni o'rgangan. Darhaqiqat, Roziy o'z asarlarida "al-Imom as-Said" deb atagan otasini, "Nihoyat al-maram" nomli ilohiyot kitobi muallifini o'zining shayxi va ustozlari sifatida tilga oladi. Abul Qosim Salmon bin Nosir al-Ansoriy, Abu'l-Maoli Abdul-Malik al-Juvayniy (vaf. 478/1085), Abu Muhammad Abdulloh [b. Yusuf al-Juvayniy] (vafoti 438/1047), Abu Ishoq Ibrohim al-Isfarayniy (vafoti 418/1027), Abul-Hasan al-Bohiliy (vafoti 370/980), Abul-Hasan al-Ash'ariy (vafoti 321/933), Abul-Ali al-Jubbay (vafoti 303/916).²⁷ Xuddi shu o'rinda Roziy o'zi bergan ushbu zanjirining birinchi bo'g'inida otasini ham tilga oladi.

Roziy otasi vafotidan keyin 1161-1162 yoki 1163-1164 yillarda shofe'iy olimi Kamoliddin Abu Nasr Ahmad ibn Zarrin bilan birga Xuroson mintaqasining muhim madaniy markazi Nishopurda yashagan. Muhammad ibn Yahyo an-Nishopuriy (vafoti 549/1154-55), G'azzoliy (vafoti 555/1111) shogirdi Ukayl al-Hoshimiy as-Simmoniy (vafoti 575/1179) huzurida tahsil oldi. Nishopurda tahsil olgach, Rayga qaytdi. U qadimgi yunon falsafiy merosini Nosir al-Jiliydan o'rgangan. Roziyning o'g'li Ziyiddin Alining so'zlariga ko'ra, Jiliy uning falsafa fanlaridagi yagona ustozlari bo'lgan. U Ibn Sino asarlarini o'qiy boshlagan va "al-Ishorat" asarini yod olgan. So'ngra Jiliy taklifiga binoan Ozarbayjon viloyatidagi Marog'a shahriga jo'nab ketdi. Shahrazuriyning (vaf. 687/1288) yozishicha, u nuroniy faylasuf Suhravardiy bilan bir-birining ilmiy raqobatini muhokama qilgan. Ular o'z fikrlarini baham ko'rishlari mumkin edi. Otasining vafotidan so'ng Roziy dastlab o'qishni davom ettirish, keyinroq o'sha davr odatlariga ko'ra, turli ilm markazlarida bo'lib, bilimni oshirish, jamoat bahslarida qatnashib kamolotini isbotlash, ilmiy faoliyatini yanada oson davom ettirish uchun davlat arboblari, mashhur olim va badavlat oilalarning qo'llab-quvvatlashini qozonish maqsadida sayohat qila boshlaydi. Rofi'iyning (vafoti 623/1226) shaxsiy guvohligiga ko'ra, Roziy yoshligidayoq Qazvindagi ziyolilar davrasidagi munozaralarda qatnashgan. Uning ilohiy ilmlardan hech qachon zerikmaganligi haqidagi gaplar uning ilk davriga tegishli ekanligi aniq. Roziy Merand madrasasida fiqh tahsil olgan, uning otasi Merand qozisi Muhyiddin Iroq saljuqiylari hukmronligidagi Ozarbayjon hududida muallimlik qilgan.

Roziyning hayotining ilk yillari, otasi vafotidan keyin va sultonlar bilan uchrashgunga qadar bo'lgan faqirligi, uning keyingi yillardagi boyligi va vafot etgan chog'idagi merosi haqida kinoya bilan hikoya qilish Tabrat kitoblarida juda ko'p. Uning qashshoqligi haqidagi ayrim rivoyatlar Tabrizdagi madrasadagi kunlariga ham tegishli. Safine-i Tabriz nomli to'plam muallifi Abul-Majd Muhammad ibn. Mas'ud Tabriziy "Gulshan ar-Roz" muallifi Mahmud ash-Shabustariyning (vafoti 720/1320?) ustozlari Aminiddin al-Haj al-Bulah at-Tabriziy (vafoti 720/1320?)dan iqtibos keltirgan holda Roziyning Tabriz va Zanjonda yashagan davriga oid muhim

ma'lumotlarni keltiradi. Bu asarga ko'ra, Roziy hali so'nggi talabalik yillari va muallimlik faoliyatining dastlabki bosqichlarida yosh ustoz bo'lib turib, Tabrizdagi "Bakariya" madrasasida og'ir sharoitlarda o'qishni davom ettirgan. Ushbu qiyinchiliklarning tafsilotlari asarda keskin tarzda taqdim etilgan.

Roziy, ehtimol, 1177-1178 yillarda Saraxsga sayohat qilib, Saraxsiyning mehmoni bo'lib, uning yordami va mehmondo'stligini ko'rgan. Mehmondo'stligi evaziga u bilan "Sharhul-qonun"ni o'ziga bag'ishlab, muhokama qilib, yozadi. Oradan yillar o'tib, hatto og'ir xastalik chog'ida ham Roziy vafoti yaqinida do'stining savollariga javob berish uchun xat yozardi. Yana Roziy hayotining mana shu dastlabki davrida Nishopur va Saraxs oralig'idagi Tus shahridagi G'azzoliy ziyoratgohini ziyorat qiladi va u yerda o'zi aytganidek, amir Sharafshoh kabi ba'zi "ziyolilar" bilan suhbatlar o'tkazadi. Bu davrda Roziyning homiylaridan biri Rayning shofeyi qozisi Sadriddin Muhammad ibn Said Abu Sa'd Abdulkarim al-Vazzon (vafoti 598/1202) bo'lib, u sultonlar va vazirlar tomonidan katta hurmatga sazovor bo'lgan va ash'ariy mazhabining izdoshi bo'lgan. Mintaqadagi hurmatli Shofe'iy imomi Sadr al-Vazzon Roziy davrida Xuroson mintaqasining diniy, ijtimoiy va byurokratik tuzilmalarida sezilarli ta'sirga ega bo'lgan ko'rinadi. Darhaqiqat, u Shofe'iy sulolasining eng yirik qozisi sifatida Ray va Xuroson mintaqalaridagi madrasa, kutubxona va vaqflar ishlarini boshqargan. Keyingi yillarda Hamadon Sulton Takash tomonidan asirga olinganida u yerda qozi etib tayinlanadi va qozilik qiladi. Sulton Takash qo'l ostida vazir bo'lib xizmat qilganida, 1199-yil 5-sentyabrda Alamut qal'asini qamal qilishda ismoiliylar tomonidan shahid bo'ldi. Roziyning sunniylik siyosatini qo'llab-quvvatlagan Saljuqiylar davlatini tark etishi, mo'taziliy-hanafiy xorazmlari bilan aloqaga kirishishi va keyinchalik Xorazmga borishining sabablari noaniq. Saljuqiylar va Xorazmshohiylar o'rtasidagi siyosiy raqobat g'oyaviy va madaniy jihatdan olimlar va ilmlarni targ'ib qilish sohasida davom etdi, saljuqiylar sunniy-ash'ariy mazhabini, xorazmshohiylar esa mo'tazila-hanafiy mazhabini qo'llab-quvvatladilar. Abu Mudar Mahmud ibn Jarir ad-Dabbiy al-Isfahoniy (vafoti 508/1115), uning shogirdi Jarulloh Mahmud az-Zamaxshariy (vaf. 538/1144), Ibn al-Malaximiy, Roziy tomonidan Roziy va Mahmudsha al-Malahiylar tomonidan Xorazmda yoyilgan mo'tazila maktabi. Abul-Hasan Ali ibn It Muhammad al-Imroniy (vaf. 560/1165) va Roziyning zamondoshi Abul-Fath Nosir ibn Abdusayid al-

Mutarriyiy (vaf. 610/1213) rahbarligida o'zining kuchli ishtirokini saqlab qoldi. Sulton Takashning 1174 yildan 1194 yillarigacha Xurosonga qarshi ko'plab yurishlarini boshlab, Iroq saljuqiylarini mag'lub etgani va u yerda turli qamallarda qatnashgani e'tiborga olinsa, Roziy u bilan dastlab vazir Qivomiddin Suhayl orqali Xuroson hududida uchrashgan bo'lishi ehtimoli katta.

Roziy turli davrlarda o'zining "Jomi'u'l-ulum" va "al-Ihtiyaru'l-alaiyya" asarlarini Sulton Takashga bag'ishlagan. Roziy akasi Rukniddin uchun Takashdan yordam so'ragani va Ruknuddinga bir parcha yer (iqto) berganini inobatga olsak, bu davrda Roziy bilan Takash o'rtasidagi munosabatlar yaxshi bo'lganligini ko'rish mumkin. Roziy xorazmshohlar bilan aloqada bo'lgan yillarda Takashning o'g'li Alouddin Muhammad va uning boshqa o'g'li Nosiriddin Malikshohga ta'lim berganligi bu munosabatlarni mustahkamlagan yana bir voqeadir.

1199 yili Roziy G'ur sultoni G'iyosiddin Muhammad taklifiga binoan "ko'p yillar" istiqomat qilgan Bomiyyonni tark etib, Hirotda boradi. "Firozkuh fitnasi" deb ta'riflangan Firuzkuhdagi bahs-munozaradan so'ng Roziy Hirotda yuborildi. Roziy 1199-yil oktabrda Hirotda yetib keladi. Mo'g'ullar istilosidan oldin Hirotda mintaqadagi moddiy jihatdan eng rivojlangan, nihoyatda go'zal va eng yaxshi turmush darajasiga ega bo'lgan. U ham fazilatli va ilmi kishilar bilan to'lgan. Roziy Hirotni vatan qilib, u yerda ko'plab mulklarga ega bo'ldi. U yerda G'uriylar tomonidan "shayxul-islam" nomini oldi va Sulton G'iyosiddinning buyuk ustoz bo'lib xizmat qildi. Masjid yonida o'zi uchun qurdirgan madrasada ko'plab shogirdlarga dars bergan. Uning Hirotdagi ta'sirli va'zirlari jamiyatning barcha qatlamlari va turli tariqat vakillarini o'ziga tortdi. Roziy bu davrda o'zining homiysi va shogirdi Sulton G'iyosiddinning fikrlarini o'zining ba'zi asarlarida yetkazgan.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda Faxriddin Roziy vafotidan so'ng tarixchilar undan ulkan moddiy meros qolganligini, uning avlodlaridan esa Usmonlilar davridan ham ko'plab olimlar yetishib chiqqanini ta'kidladilar. Binobarin, keyingi ikki asr Roziy uslubi keng tarqalgan, talqin qilingan va ilm-fanda mustahkamlangan asrlardir. Shunday qilib, tatarlar istilosi tufayli katta siyosiy parokandalikka uchragan islom olami Roziyning musulmon umumbashariy an'analari mushtarak tilda ifodalashi tufayli keyinchalik so'fiylik ham qo'shiladigan buyuk fikriy birlik sari yana bir qadam tashladi.

ADABIYOTLAR

1. Arnaldez, Roger, "L'œuvre de Fakhr al-Din al-Razi, commentateur du Coran et philosophe", Cahiers de Civilisation Médiévale, III/11 (1960), s. 307-323.
2. İbnü'l-Esir, Ali b. Muhammed, el-Kâmil fi't-târih, nşr. Muhammed Yûsuf ed-Dekkâk, Beyrut: Dârü'l-küttübî'l-ilmiyye, 2003. X, 262.
3. Râzî, Fahreddin. et-Tefsîrû'l-kebîr, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1981. VIII, 89-90.
4. Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, Câmiu't-tevârih, nşr. İhsan Yârşâtîr; göz. geç. Muhammed Takî Dânişpejûh, Tahrân: Büngâh-ı Terceme ve Neşr-i Kitâb, 1977. s. 170-173.
5. Âl-i Dâvûd, Seyyid Ali, "İmâm Fahr-i Râzî der Tebrîz", Maârif, XX/1(2003), s. 50-57
6. Pürcevâdî, Nasrullah. "Râbitâ-ı Fahr-i Râzî bâ-Meşâyih-i Sûfiyye", Maârif, III/1 (1986), s. 29-80.
7. İbnü'l-Kıftî, Ebü'l-Hasan Cemâleddin, Târihu'l-hükemâ', nşr. Julius Lippert, Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1903. s. 291.
8. İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed, Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân, nşr. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru sâdir, 1968. IV, 252.
9. Râfîî, Abdülkerim b. Muhammed, et-Tedvîn fi ahbâri Kazvîn, nşr. Azîzullah Utâridî, Beyrut: Dârü'l-küttübî'l-ilmiyye, 1987. s. 78.
10. Zerkân, Muhammed Sâlih, Fahrüddin er-Râzî ve ârâühü'l-kelâmiyye ve'l-felsefiyye, Kahire: Dârü'l-fikr, 1963. s. 128-130.
11. Kraus, Paul, "The Controversies of Fakhr al-Din Râzî", Islamic Culture, 12 (1938), s. 131-153
12. Jomier, Jacques, "Les Mafatih al-Ghayb de L'Imam Fakhr al-Din al-Razi, quelques dates, lieux, manuscrits", Melanges Institut Dominicain d'Etudes Orientales du Cairo (MIDEO), 13 (1977), s. 253-290.
13. Kafesoğlu, İbrahim, Hârezmşahlr Devleti Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984. s. 84.
14. Bosworth, C. Edmund, "Fîrûzkûh," Encyclopaedia Iranica, New York: Bibliotheca Persica Press, 1999, IX, 636-639.